

ГРУПОВА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ДИНАМІКА СВІДОМОГО І НЕСВІДОМОГО ГРУПИ

Як базові в концепції групової взаємодії визначено категорії групової свідомості і групового несвідомого, що розглядаються як її суттєві чинники. Групову взаємодію в соціальних групах представлено як складну систему різноманітних процесів, що являють собою певне співвідношення групової динаміки і групової статичності. Наголошується, що ці процеси закономірно супроводжують усі етапи життя групи і можуть відбуватися в умовах динамічної або статичної рівноваги. Автор виходить з того, що соціальна група на всіх етапах свого розвитку вирішує безліч різноманітних групових завдань (професійних, навчальних тощо), в основі яких лежить опрацювання (процесинг) групового психологічного матеріалу: нової інформації, емоцій та почуттів, дій, що мають місце в групі. Причиною проблемності визнається порушення балансу між усвідомленими і неусвідомленими чинниками взаємодії; при цьому спостерігається підсилення неусвідомленого компонента групової психіки, що супроводжується зростанням напруженості. Звертається увага на те, що на початковому етапі кризи група утримується в стані статичної рівноваги: психічна енергія, яка накопичується в таких умовах (переважно неусвідомлювана), витрачається на витіснення негативного когнітивного та емоційного матеріалу, а не на розв'язання суперечностей; вона може призвести до руйнівних для групи наслідків, але разом з тим може стати причиною виникнення паралельних процесів у групі, які, імітуючи розв'язання проблеми, послаблюють напруженість. Паралельні процеси пов'язуються з переробкою групової інформації, з якою група не справляється, а також із перенесенням у груповий процес проблематики з-поза меж групи. Обстоюється думка, що ці процеси можуть бути керованими завдяки застосуванню соціально-психологічних технологій.

Ключові слова: соціальна група, групова взаємодія, групова свідомість, групове несвідоме, динамічна групова рівновага, статична групова рівновага, опрацювання психологічного матеріалу, паралельний процес.

P. P. Gornostai

GROUP INTERACTION AS THE DYNAMICS OF THE GROUP CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS

The categories of group consciousness and group unconscious are defined as basic ones in the group interaction conception and considered as its essential factors. Group interaction in social groups is presented as a complex system of various processes which represent a certain proportion of group dynamics and group statics. It is noted that these processes naturally accompany all stages of the group life and can proceed in conditions of dynamic or static equilibrium. The author proceeds from

the fact that social group at all stages of its development solves the set of different group tasks (professional, educational, etc.), which are based on the processing of the group psychological material: new information, emotions, and feelings, actions occurring in the group. The cause of the problem is recognized in the disbalance between conscious and unconscious factors of interaction; while it is observed an unconscious component strengthening of the group psychic which is accompanied by an increase in tension. Attention is drawn to that at the initial stage of the crisis the group is kept in a state of static equilibrium: mental energy, which is accumulated in such conditions (mostly unconscious), is spent on repression of the negative cognitive and emotional material, rather than on resolving contradictions; it can lead to destructive processes, but at the same time - it can be the cause of group parallel processes which weaken the tension by problem solving imitation. Parallel processes are associated with the processing of group information which are not coped by the group, as well as with the transfer of problems which are beyond the group process. It is argued that these processes can be controlled by socio-psychological technologies' usage.

Key words: social group, group interaction, group consciousness, group unconscious, dynamic group equilibrium, static group equilibrium, processing of psychological material, parallel process.

Постановка проблеми. Групова взаємодія є одним із ключових понять соціальної психології груп, оскільки описує широке коло процесів і станів, у яких перебувають групи різної величини, спрямування, рівня розвитку тощо. Проблема групової взаємодії не є абсолютно новою для вітчизняної та світової психологічної науки, але багато її аспектів залишаються недостатньо розробленими в сучасній соціальній психології. Незважаючи на розмаїття концепцій і теорій групової взаємодії, є спільні моменти, один з яких може бути пов'язаний з моделлю групової психіки. Перевага цієї моделі в тому, що вона дає змогу аналізувати найбільш істотні чинники групової взаємодії, що належать до групової свідомості та групового несвідомого.

Ми розглядаємо такі рівні групової психіки та пов'язані з ними феномени: 1) *інтрапсихічні*: групова ідентичність, груповий нарцисизм, гордість групи; групова інтеграція, згуртованість; 2) *інтерпсихічні*: групова взаємодія, сприймання групами самих себе та інших груп, групова неусвідомлювана лояльність, групова диференціація; 3) *метапсихічні*: групові феномени: стереотипи, упередження, міфи, групові символи, групові настановлення, групові захисні механізми, групові травми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Групова взаємодія – одне з ключових понять у світовій соціальній психології. У нашій концепції групової взаємодії ми спираємося на багато інших психологічних теорій та концепцій, що пояснюють групову взаємодію. Насамперед це теорія *групової динаміки* К. Левіна [1], яка фактично має спільний предмет з нашою концепцією, хоча, на нашу думку, недостатньо уваги приділяє неусвідомлюваним компонентам взаємодій, які перебувають у фокусі уваги наших досліджень.

Однією з базових для нашої концепції є модель “*групи як цілого*” (вона ще називається Тавістокська модель) У. Біона [2]. Ідеться, зокрема, про його модель рівня групових процесів і відповідних форм, у яких функціонує група, а саме “робочої групи” і “групи базових передумов”. Значний інтерес для нас становлять також моделі “групової матриці” і “комунікаційної мережі” З. Фулкса [3], які фактично є системою комунікації в групах різного рівня. Дві останні концепції, що фактично репрезентують такий напрям, як груповий психоаналіз, не оминають увагою неусвідомлювані аспекти взаємодії, використовуючи, зокрема, поняття “групової душі” Фулкса.

Підхід, пов’язаний з іменем Я. Л. Морено [4], розвиває ідеї групової динаміки з дещо інших позицій, ніж школа К. Левіна. Метод *соціометрії* є інструментом, за допомогою якого можна досліджувати структуру груп і соціальних мереж різної величини. Теорія соціометрії використовує як одну з базових моделей “*теле*”, яку фактично можна вважати моделлю групового несвідомого. Важливим складником підходу є метод *соціодрами* та практика роботи з міжгруповими конфліктами, соціальною напруженістю, наслідками колективних травм тощо. Цей метод, що спирається на потужну теоретичну базу, має справу з різноманітними формами групової взаємодії, у тому числі і неусвідомленими.

Неусвідомлювані аспекти групової взаємодії розглядаються з позицій *системного сімейного* і *трансгенераційного* підходів [5–7], коли досліджуються такі об’єкти, як сімейно-родові системи та процеси взаємодії, що в них відбуваються. Зокрема, вивчається явище неусвідомлюваної сімейної лояльності (І. Бозормені-Надь [7]), яке лежить в основі багатьох сімейних проблем і є одним з механізмів міжпоколінної передачі проблемної сімейно-родової інформації.

Одним з базових понять нашої концепції групової взаємодії є поняття “*групової ідентичності*”. Ми спиралися на результати, отримані колективом лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин під час роботи над теорією групової ідентичності щодо малих груп [8]. Бралися до уваги також результати інших досліджень, пов’язаних з близькими концепціями, серед яких теорія соціальної ідентичності Г. Теджфела [9]. Поняття групової ідентичності можна розглядати в ширшому контексті теорії *групового несвідомого*. Над концепцією неусвідомлених чинників групової взаємодії наразі й працює наш колектив [10]. Цікавим напрямом нам видається, зокрема, вивчення феноменів дуальних явищ та паралельних процесів у групах [11].

Дослідження неусвідомлених аспектів групової взаємодії не обмежується переліченою проблематикою. Воно певною мірою торкається багатьох інших споріднених тем, наприклад теорії соціальної перцепції (Дж. Брунер [12]), теорії міжгрупового конфлікту (Д. Кемпбел

[13]), концепції групової суб'єктності та групової рефлексії (В. Васютинський, А. Брушлинський, О. Донченко, В. Татенко, М. Найдюнов та ін.).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз досліджень групової взаємодії показує, що найменш дослідженою є проблематика групових психологічних феноменів, зокрема групового несвідомого. Натомість у роботах, присвячених вивченню групового несвідомого, недостатньо уваги приділяється аспектам взаємодії групових суб'єктів. Отже, до невирішених питань можна віднести проблематику, що лежить на перетині цих сфер. Одному з таких питань і присвячена наша стаття.

Мета статті: дослідити, як саме чинники свідомого і несвідомого впливають на особливості внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії в малих групах і групах більшого розміру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція групової взаємодії охоплює досить велику систему категорій і понять. Базовою категорією є *групова взаємодія*. Під нею розуміють динамічну систему взаємовпливів, інформаційний та емоційний обмін, трансформацію структури та конфігурації групових суб'єктів, що супроводжується виникненням групових психологічних феноменів. Важливою характеристикою взаємодії є соціальна дистанція (соціальна близькість) між соціальними об'єктами (груповими суб'єктами), тобто певна сукупність вимірів, що утворюються завдяки близькості між ними. Крім базової категорії, використовуються більш вузькі поняття рольової, гендерно обумовленої, конкурентної та інших видів взаємодії.

Ще однією базовою категорією концепції є *соціальна група*. Вона охоплює велику кількість об'єктів, які класифікуються за рівнями: мікрогрупа (угруповання), мала група, середня група, велика група, глобальна група. Соціальними (груповими) суб'єктами (які слід вважати водночас і соціальними об'єктами для зовнішнього спостерігача) є не лише групи, а й індивіди, що можуть взаємодіяти між собою і з групами. До соціальних суб'єктів відносять усі види соціальних груп, а також різноманітні соціальні структури, що можуть вступати у взаємодію. Соціальним середовищем ми називаємо групу чи іншу соціальну структуру вищого порядку щодо групового суб'єкта (або соціального об'єкта) нижчого порядку, який перебуває всередині цього середовища.

Виокремлюють такі рівневі різновиди групової взаємодії: міжособову (між окремими особами, що належать до однієї групи); внутрішньогрупову (між мікрогрупами або іншими структурними угрупованнями, що відбувається в контексті більшої групи); особистісно-групову (між особою і групою, до якої вона належить, – наприклад, між лідером і групою); міжгрупову (між різними групами, що належать до однакових рівнів організації); міжгрупову (між групами, що належать

до різних рівнів організації, – наприклад, між командою і організацією, до якої ця команда належить); змішану – таку, що передбачає взаємодію трьох або й більше суб'єктів різних рівнів організації.

Групова взаємодія тісно пов'язана з таким поняттям, як “рівновага в групі”. Воно безпосередньо стосується до поняття групової динаміки, проте в нашій концепції динаміка розглядається лише як одна складова взаємодії і має бути доповнена поняттям “групова статика”. *Групова динаміка* відображає будь-які зміни в конфігурації групи, в її соціометричній структурі, а *групова статика* характеризується різними видами рівноваги. У випадку динамічної рівноваги переважають свідомі (відносно контрольовані) чинники взаємодії, у групі відбувається досить ефективний інформаційний та емоційний обмін, група може розвиватися і вирішувати різноманітні завдання, що виникають у процесі її життєдіяльності. Стан статичної рівноваги характеризується переважанням неусвідомлених чинників, витіснених компонентів взаємодії. Він супроводжується зростанням напруженості в групі, яка не може бути усунутою через порушені процеси обміну. У випадку статичної рівноваги група може несвідомо протидіяти змінам, зумовленим динамічними процесами (наприклад, новій конфігурації групи через зміну складу чи статусу учасників).

Однією з базових у концепції є модель *групових меж*. Групові межі – це умова стабільності внутрішньогрупової структури і становища групи в соціальному середовищі. Порушення, руйнування, деформація цих меж або тиск на них спричинюють активізацію групових захисних механізмів як неусвідомлюваних чинників групової взаємодії. Можна виділити такі змістові види групових меж: предметно-когнітивні, соціометричні, емоційні. У “географії” групових меж ми розрізняємо зовнішні і внутрішні межі. Зовнішні межі (між групою і соціальним середовищем) є умовою існування групи в соціумі. Внутрішні межі (між угрупованнями, індивідами, груповими ролями, груповими феноменами) – це умова існування самої групи і збереження її самобутності, але водночас і причина можливих ускладнень внутрішньогрупової взаємодії.

Групові межі, що визначають її зовнішні межі і внутрішню структуру, є не лише формою відображення видимої конфігурації групи. Вони – умова автономності учасників внутрішньогрупової взаємодії (індивідів, мікрогруп тощо), оскільки зберігають ті психологічні реальності, у яких ці суб'єкти перебувають. Однією із форм цих реальностей є групові стереотипи та упередження, які можуть заважати розв'язанню групових та індивідуальних психологічних проблем. Особистісні межі (між особистістю і малою групою як середовищем, у якому перебуває особистість) є умовою збереження особистісної автономності.

Важливим чинником групової взаємодії є *групове ставлення*, тобто взаємна соціально-психологічна позиція (або в ширшому сенсі –

відношення) соціальних суб'єктів один до одного і до самих себе. У груповій взаємодії ми насамперед розглядаємо ставлення одних учасників до інших, тобто аналізуємо симпатії, антипатії, феномен “теле” тощо. Різновидом групового ставлення є лояльність, довіра учасника до групи, до якої він належить. Серед неусвідомлюваних компонентів цих феноменів слід виділити *незриму лояльність* (І. Бозормені-Надь [7]), а також *групові переноси* між учасниками. Вони проявляються в емоційних процесах, пов'язаних не з реальними подіями і вчинками, а з минулим досвідом. Можна розглядати і зворотнє ставлення групи до індивіда, прийняття людини групою, що створює відчуття безпеки, довіри, сприятливий емоційний клімат тощо.

Окрему увагу слід звернути на ставлення людини чи групи до себе як до учасника групових процесів. Воно базується на потребі у визнанні, прихильності і може бути підсиленим невпевненістю (аж до комплексу меншовартості, який можна розглядати не лише на рівні індивіда, а й на рівні малих, середніх і навіть великих груп). Соціометричне змагання спрямоване на досягнення групою визнання в різноманітних статусних ролях, серед яких вершину соціометричної структури утворюють такі три статусні ролі, як лідер, зірка, авторитет (або їх поєднання). Усе це проявляється в різноманітних проблемах лідерства, влади, конкуренції тощо.

На рівні міжгрупової взаємодії можна розглядати ставлення одних груп до інших, ставлення членів однієї групи (підгрупи) до іншої групи і до її членів, а також ставлення до групи (підгрупи), до якої належить індивід. Тут ставлення може бути критерієм розподілу груп на так звані *інгрупи*, тобто “свої” щодо індивіда (з якими він себе ідентифікує), і *аутгрупи*, тобто групи “чужинців”. З останніми ідентифікація не відбувається, навпаки – можливі процеси активного дистанціювання, особливо в періоди загострення міжгрупових суперечностей, що супроводжується одночасним зростанням групової ідентичності в інгрупі.

Кожна група на всіх етапах свого розвитку перебуває в різноманітних процесах життєдіяльності, які охоплюють різні форми групової взаємодії. Група переживає процеси *диференціації* та *інтеграції*, внаслідок яких відбувається структурування групи, формування групових меж та утворення вертикальної соціометричної структури групи. Спостерігається формування групової атрибутики, міфології, історії. Постають питання керування групою, врегулювання стосунків між учасниками взаємодії.

Група вирішує безліч різноманітних групових завдань (професійних, навчальних тощо), в основі яких лежить опрацювання (процесинг) групового психологічного матеріалу. Насамперед це обмін інформацією, емоціями і діями між учасниками (між індивідами, між мікрогрупами, між групою і зовнішніми суб'єктами, між лідером і групою тощо). Від-

бувається не просто обмін – групові суб'єкти певним чином опрацьовують внутрішню і зовнішню інформацію, яка відтак стає надбанням групи. Опрацьовується також емоційний матеріал (емоції та почуття учасників взаємодії). Ці процеси можна метафорично назвати “психологічним метаболізмом” за аналогією до обміну речовин і процесів засвоєння біологічного матеріалу організмом.

Іноді можна спостерігати порушення нормальних процесів групової взаємодії. Такі порушення супроводжуються кризами групової взаємодії, які можуть розгортатися як тоді, коли рівновага в групових процесах є, так і тоді, коли її з якихось причин немає. Наявність рівноваги не означає, що процес функціонування групи обов'язково буде спокійним і продуктивним. Ознакою проблемності групи (або етапу її розвитку) є баланс (або його порушення) між усвідомленими і неусвідомленими чинниками взаємодії. Про проблемність свідчить стрімке посилення неусвідомленого компонента групової психіки, що супроводжується зростанням групової напруженості. На початковому етапі кризи група утримується в стані статичної рівноваги. Значна психічна енергія, яка накопичується в таких умовах (переважно неусвідомлювана), витрачається на витіснення негативного когнітивного та емоційного матеріалу, а не на розв'язання суперечностей. Сплеск цієї енергії може призвести як до виникнення руйнівних для групи явищ, так і до розгортання в ній паралельних процесів.

З такими труднощами група стикається у тих випадках, коли вона не може ефективно опрацьовувати психологічний матеріал, з яким доводиться мати справу, тобто коли порушується психологічний метаболізм. Наприклад, група або її окремі члени не здатні сприйняти інформацію, яка суперечить їхнім власним стереотипам та упередженням; не можуть прийняти емоції та почуття інших, які занадто сильні або зачіпають якісь болючі сфери; група неспроможна впоратися з діями учасників. Важливим індикатором цих негараздів є відчуття порушення групових меж різними груповими суб'єктами (від особистості до групи в цілому). Загроза порушення меж є чи не найсильнішим чинником, що запускає динамічні процеси і стає причиною переживання групової травми. Групові (колективні) травми можуть зумовлюватися і зовсім іншими причинами, у тому числі група може дістати колективну травму вищого рівня, що також призводить до порушення нормального функціонування групи.

Посилення динамічних процесів може спричинитися зміною складу, конфігурації групи, що викликає, відповідно, емоційні реакції. Причини ускладнень часто пов'язані із закономірностями групової перцепції (порушення балансу між процесами формування “образу ворога” та “ідеалу” в особі будь-якого групового суб'єкта). У таких ситуаціях можуть помітно активізуватися процеси переносу – учасників

одне на одного і на лідера (керівника). В окремих випадках може проявлятися загальне невдоволення лідером чи процесами в групі, конкуренція членів групи між собою і з лідером. Окрема особа в групі також може стати “каталізатором” групових процесів, з різних причин провокуючи групову динаміку в малій групі: суперництво з лідером, перенос на лідера тощо. Досить поширеним способом неефективного опрацювання психологічного матеріалу є психологічні, або транзакційні, ігри (за Е. Берном), що характеризують брак психологічної близькості в групі.

Як вийти з такої ситуації? Один з ефективних способів подолання негативних проявів групової взаємодії – *трансформація статичної рівноваги в динамічну* за рахунок переведення частини неусвідомлених компонентів на свідомий рівень (проявлення психологічних ігор, обережне зняття групових захисних механізмів, безпечне вивільнення заблокованих емоцій і завершення витіснених емоційних процесів). Для цього є чимало засобів: наприклад, у малих навчальних і терапевтичних групах це можуть бути методи групової дискусії, методи дії (одним з яких є соціодрама). Якщо група не здатна подолати негативні прояви групової взаємодії і забезпечити нормальний психологічний метаболізм, у ній починають діяти паралельні процеси, які можна розглядати як специфічні неефективні способи процесингу групових проблем.

Для всіх *паралельних процесів* характерне одночасне існування двох або й більше реальностей, серед яких одна часто є більш усвідомленою, а інші стосуються сфери групового несвідомого. Різні паралельні реальності можуть по-різному стосуватися до ситуації “тут і тепер”, причому одна з них часто торкається речей, безпосередньо не пов’язаних з актуальною ситуацією. Але паралельні процеси можуть належати і до одного рівня актуальності та усвідомленості. Приклади таких процесів: одночасне функціонування різних ролей людей у групі; функціонування неформальної мікрогрупи всередині малої групи.

Один із типів паралельних процесів пов’язаний з формою опрацювання групової інформації (зовнішньої або внутрішньої), з якою група не справляється. Сприйняття групою суперечливої соціальної інформації може актуалізувати групові *захисні механізми*, які трансформують цю інформацію. Проте замість обробки (процесингу) цієї інформації до рівня, на якому група могла б її сприймати, не допускаючи руйнування основних групових характеристик (ідентичності групи, групових меж тощо), відбувається її спотворення, заперечення, витіснення. При цьому порушується динамічна рівновага в групі, але група не усвідомлює справжньої причини, а фокусує увагу на інших, ситуативних чинниках, що починають впливати на групову взаємодію. Виникає паралельний процес (рис. 1), у якому реалізується нова групова активність, спрямована на відновлення динамічної рівноваги, сприятливого емоційного стану групи, групових меж тощо.

Нова взаємодія може справляти враження ефективного опрацювання групових проблем, але насправді проблема залишається нерозв'язаною, оскільки її неможливо розв'язати на рівні трансформованої групової реальності, не зачіпаючи ті реалії, які були витіснені або трансформовані, тобто усунуті з актуального життя групи. Така ситуація може виникати внаслідок групової травматизації, коли травма стає надто сильною для групи. Прикладом такого типу паралельних процесів є групові міфи, стереотипи, упередження, які демонструють нову, більш зручну реальність, до якої групі набагато легше пристосуватися.

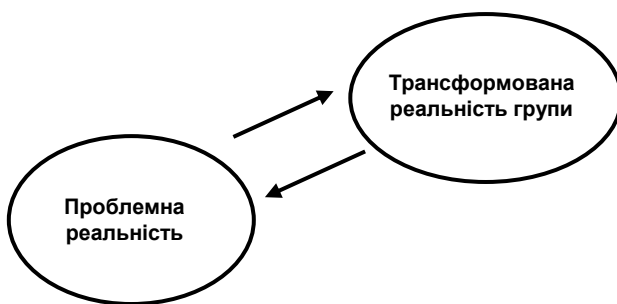

Рис. 1. Паралельний процес у формі групових захисних механізмів

Інший тип паралельних процесів пов'язаний з перенесенням у груповий процес проблематики, що лежить поза актуальною сферою життя групи (поза простором і часом групи, але в полі її несвідомого). Їхнім джерелом є актуалізація неусвідомлюваної інформації, що перебуває в груповому несвідомому. Але ця інформація не усвідомлюється, а стає каталізатором нової реальності, що проявляється в збуреннях групової динаміки, зростанні проблемності групової взаємодії (рис. 2). Наприклад, учасники взаємодії починають відчувати зміни у ставленні до інших, відтак виникає потреба з'ясувати стосунки, захищати свої межі, відстоювати певні цінності, які здаються порушеними.

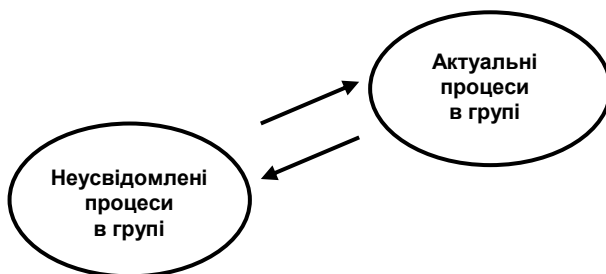

Рис. 2. Паралельний процес у формі групових переносів

Причини цих процесів можуть бути пов'язані з історіями життя членів групи, з історією групи, у тому числі до входження в групу людей, задіяних у цьому паралельному процесі. Такі феномени можуть проявлятися внаслідок актуалізації групою колективної травми вищого рівня (більшої групи) і відносно віддаленої в часі. Принциповим є те, що ці проблемні джерела не були свого часу опрацьовані на індивідуальному й груповому рівні і створюють в актуальній ситуації нові проблемні зони напруження, що потребують зменшення її психологічної сили. Часто паралельний процес провокується якоюсь актуальною подією, що розблоковує “законсервовану” проблему, і та своєю енергією починає посилювати актуальний процес.

Прикладами таких процесів є *переноси і контрпереноси* між членами групи, які проявляються в міжособовій взаємодії в групі. Можливі і групові переноси, тобто такі процеси, де суб'єктом є не індивід, а група (наприклад, коли одна група бачить в іншій “образ ворога”). До цього типу паралельних процесів можна віднести й класичні перенос і контрперенос, що відбуваються в психотерапевтичному полі, а також взаємодію супервізора і фахівця, в якій, крім актуальної моделі, неявно проявляється процес взаємодії фахівця і його клієнта.

До окремого типу ми відносимо так звані *керовані паралельні процеси*, тобто цілеспрямоване створення нових реальностей засобами соціально-психологічних технологій (рис. 3). Типовим варіантом є їх моделювання у терапевтичному просторі і часі, наприклад, за допомогою методів дій. Це відтворення особистісних ситуацій (психодрама) або соціальних ситуацій (соціодрама), які стосуються інших реальностей, подій, переживань (відмінних від тієї групи, де ця дія відбувається). Аналогічно моделюється сімейна система в групі системних розташувань. Подібні паралельні процеси можуть відбуватися і під час індивідуальної психотерапії, наприклад у роботі з віковою регресією (коли моделюється ситуація з раннього дитинства клієнта). На відміну від розглянутих вище, у терапевтичному часі і просторі такі процеси сприяють більш ефективному розв'язанню проблем.

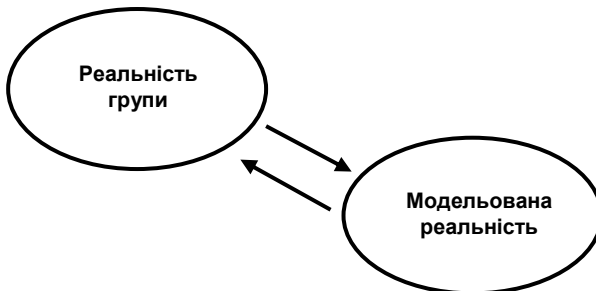

Рис. 3. Паралельний процес як моделювання інших реальностей

До керованих паралельних процесів можна віднести і створення паралельних реальностей засобами інформаційних технологій. Сьогодні ми є свідками того, як ці технології використовуються в інформаційних війнах, і це стало наразі гострою проблемою сучасності. Проте такі засоби впливу використовувалися і раніше, ще з давніх часів. У такий спосіб створювалися не лише суспільні та політичні міфи, які ставали зброєю в інформаційних війнах і політичній боротьбі, а й історичні міфи, включаючи стародавню міфологію, яка (особливо така її складова, як героїчний епос) ставала чимось на кшталт “паралельної історії”.

Концепція групової взаємодії, звичайно, не вичерпується розглянутими вище напрямками. Вона знайшла своє втілення і в інших аспектах, які активно розробляють співробітники нашої лабораторії. Так, Л. Чорна, досліджуючи проблеми рольової взаємодії в малих групах старшокласників, запропонувала класифікацію чинників рольової взаємодії на основі таких вимірів: об’єктивні – суб’єктивні, зовнішні – внутрішні, свідомі – несвідомі. В основу створеної нею моделі, що відображає інтерпретації особливостей рольової взаємодії члена групи, покладено континуум рольових ідентифікацій особи в малій групі: від рольової людини до суб’єкта ролей. На вищому, суб’єктному, рівні рольової взаємодії людина має сформовану ідентичність, вона здатна контролювати власні межі особистості, зберігати дистанцію щодо чужих ролей, узгоджувати власні рольові домагання з груповими очікуваннями. Це уможливує єдність та узгодженість вияву великої кількості ролей людини та індивідуальний характер їх виконання [14].

У дослідженні Г. Циганенко виділено сутнісні відмінності форм конфліктної взаємодії, показано, що в конкуренції і змаганні, на відміну від суперництва, допускається контакт і встановлення правил. Дослідниця розрізняє особовий вимір конкурентної взаємодії (у якій відомі конкретні суб’єкти) і безособовий (що генералізується на більшість взаємодій). Інший вимір дає змогу говорити про “досконалу” конкуренцію (що передбачає рівноправність сторін, де є межі недозволеного) і “недосконалу” (якій притаманне придушення активності інших, щоб досягти своїх приватних цілей чи інтересів). Третій вимір відображає виокремлення “невротичної” конкуренції (коли руйнівний аспект, прагнення до перемоги переважають над творчим підходом) і “здорову”, “нормальну” (якій притаманне самовдосконалення і саморозвиток, настановлення чесності щодо суперників, здатність до творчості та співпраці) [15].

Предметом дослідження О. Коробанової стала групова взаємодія в новостворених групах. Групова взаємодія вивчалася з позицій концептуального підходу – як системне багатопросторове явище в інтрасуб’єктному, інтерсуб’єктному та соціальному просторах. Розроблена дослідницею концептуальна модель групової взаємодії в новостворених групах

поєднує статусно-позиційні, дистанційно-емоційні та ціннісно-експектаційні аспекти рольової комунікації. Для емпіричного обґрунтування моделі було використано спеціально створену методику піктографічного малювання простору та дистанцій у новоствореній групі. Авторка концепції обстоює думку, що групова взаємодія відбувається на перетині внутрішніх світів учасників взаємодії та передбачає утворення міжсуб'єктності спільного простору взаємодії як характеристики групового психологічного поля [16].

Структуру гендерно зумовленої групової взаємодії, яка охоплює свідомий і несвідомий контент, досліджувала О. Плетка. Було виявлено, що цей контент залежить від особистісних характеристик учасників малих груп і стереотипних уявлень щодо особливостей взаємодії, притаманних суспільству. Гендерна поведінки в малих групах може бути різною; тобто є підстави говорити про особливості групової поведінки в гомогенних (чоловічих або жіночих) і гетерогенних групах. У гомогенних жіночих групах переважають активна позиція, довіра та емоційна близькість, у чоловічих – вільне висловлення думок, готовність до взаємодії та бажання йти за лідером. У гетерогенних групах чітко виражені активна позиція, креативність, здатність відстоювати свої інтереси та прагнення до обміну думками; потреба в увазі з боку протилежної статі у жінок, створення ними коаліцій та продуктивність взаємодії; демонстрація чоловіками власної гендерної ідентичності, креативність та здатність відстоювати свої інтереси [17].

Висновки. Групова взаємодія в соціальних групах є складною системою різноманітних процесів, які закономірно супроводжують усі етапи існування групи (від створення до розпаду). Ці процеси пов'язані з груповою свідомістю і груповим несвідомим. Особливе значення мають притаманні всім формам та елементам взаємодії неусвідомлювані групові явища, без яких не може існувати група будь-якого рівня і спрямування. Вони приховують у собі великі ризики, але водночас можуть ставати потужним ресурсом функціонування та розвитку групи й особистості в групі. До таких явищ належать, зокрема, паралельні процеси в групах, що є індикаторами порушення балансу між свідомими і несвідомими чинниками в умовах, коли група не може ефективно опрацювати психологічний матеріал, з яким має справу.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей різноманітної феноменології, яка супроводжує проблемну групову взаємодію в складних соціальних ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Левин, К. (2000). *Теорія поля в соціальних науках*. Санкт-Петербург: Речь.
2. Бюон, У. Р. (2008). *Навчання через опыт переживання*. Москва: Когито-Центр.

3. Foulkes, S. H. (1986). *Gruppenanalytische Psychotherapie. Der Begründer der Gruppentherapie über die Entwicklungsstationen seiner Methode in Theorie und Praxis*. Frankfurt: Fischer.
4. Moreno, J. L. (1953). *Who shall survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama*. Beacon, New York: Beacon House Inc.
5. Бейкер, К., & Варга, А. Я. (Ред.) (2005). *Теория семейных систем Мюррея Боуэна. Основные понятия, методы и клиническая практика*. Москва: Когито-Центр.
6. Шутценбергер, А. А. (2005). *Синдром предков. Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциогаммы*. Москва: Изд-во Института Психотерапии.
7. Boszormenyi-Nagy, I., & Spark, G. V. (1984). *Invisible Loyalties: Reciprocity in Intergenerational Family Therapy*. New York: Brunner/Mazel, U.S.A.
8. Горноста́й, П. П. (Ред.) (2014). *Психологія групової ідентичності: закономірності становлення*. Київ: Міленіум.
9. Robinson, W. P. (Ed.) (1996). *Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
10. Горноста́й, П. П. (Ред.) (2018). *Свідоме і несвідоме у груповій взаємодії*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
11. Горноста́й, П. П. (2017). Концепція паралельних процесів у навчально-терапевтичних групах. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 39 (42), 131–144.
12. Bruner, J., & Tagiuri, R. (1954). The perception of people. In G. Lindzey (Ed.), *Handbook of Social Psychology* (pp. 624–654). London.
13. Кэмпбелл, Д. Т. (1979). Социальные диспозиции индивида и их групповая функциональность: эволюционный аспект. В М. И. Бобнева, Е. В. Шорохова (Ред.), *Психологические механизмы регуляции социального поведения* (с. 76–102). Москва: Наука.
14. Чорна, Л. Г. (2017). Когнітивні та емоційні складники процесу регуляції рольової взаємодії. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, 10, 232–248.
15. Циганенко, Г. В., & Кухарук, О. Ю. (2016). Соціально-психологічне осмислення конфліктів між цивільними і військовими у ході групової взаємодії. *Проблеми політичної психології*, 4 (18), 24–39.
16. Коробанова, О. Л. (2017). Особливості рольової комунікації в новостворених групах. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 39 (42), 145–159.
17. Плетка, О. Т. (2017). Феминность и маскулинность в оценке гендерных ролей. В *International Scientific Conference "Topical Issues of Science and Education" (July 17, 2017, Warsaw, Poland)*, 6, 36–42.

References

1. Levin, K. (2000). *Teoriya polya v sotsialnykh naukakh* [Field theory in social sciences]. St. Petersburg: Rech Publ. (rus).
2. Bion, U. R. (2008). *Naucheniye cherez opyt perezhivaniya* [Learning from Experience]. Moscow: Kogito-Tsenter Publ. (rus).
3. Foulkes, S. H. (1986). *Gruppenanalytische Psychotherapie. Der Begründer der Gruppentherapie über die Entwicklungsstationen seiner Methode in Theorie und Praxis*. Frankfurt: Fischer. (germ).

4. Moreno, J. L. (1953). *Who shall survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama*. Beacon, New York: Beacon House Inc.
5. Beyker, K., & Varga, A. Y. (Eds.) (2005). *Teoriya semeynykh sistem Myurreya Bouena. Osnovnyye ponyatiya, metody i klinicheskaya praktika* [Murray Bowen's theory of family systems. Concepts, methods and clinical practice]. Moscow: Kogito-Tsenter Publ. (rus).
6. Schützenberger, A. A. (2005). *Sindrom predkov. Transgeneratsionnyye svyazi, semeynyye tayny, sindrom godovschiny, peredacha travm i prakticheskoye ispolzovaniye genosotsiogrammy* [Syndrome ancestors. Transgenerational relations, family secrets, anniversary syndrome, transfer of injuries and the practical use of genosociogram]. Moscow: Institute of Psychotherapy Publ. (rus).
7. Boszormenyi-Nagy, I., & Spark, G. V. (1984). *Invisible Loyalties: Reciprocity in Intergenerational Family Therapy*. New York: Brunner/Mazel, U.S.A.
8. Gornostay, P. P. (Ed.) (2014). *Psikhohiia hrupovoi identychnosti: zakonmirnosti stanovlennia* [Psychology of group identity: patterns of establishment]. Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
9. Robinson, W. P. (Ed.) (1996). *Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
10. Gornostai, P. P. (Ed.) (2018). *Svidome i nesvidome u hrupovii vziaemodii* [Conscious and unconscious in group interaction]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD (ukr).
11. Gornostai, P. P. (2017). Kontseptsiiia paralel'nykh protsesiv u navchalno-terapevtychnykh hrupakh [Concept of parallel processes in educational-therapeutic groups]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psikhologii*, 39 (42), 131–144 (ukr).
12. Bruner, J., & Tagiuri R. (1954). The perception of people. In G. Lindzey (Ed.), *Handbook of Social Psychology*, Vol. 2 (pp. 624–654). London.
13. Campbell, D. T. (1979). Sotsialnyye dispozitsii individa i ikh gruppovaya funktsionalnost: evoliutsyonnyy aspekt [Social disposition of the individual and group functionality: the evolutionary aspect]. In M. I. Bobneva, E. V. Shorohova (Eds.). *Psikhologicheskkiye mekhanizmy regulyatsii sotsialnogo povedeniya* [Psychological mechanisms of regulation of social behavior] (pp. 76–102). Moscow: Nauka Publ. (rus).
14. Chorna, L. H. (2017). Kohnityvni ta emotsiini skladnyky protsesu rehuliatcii rol'ovoi vziaemodii [Cognitive and emotional components of the process of regulation of role interaction]. *Psikhologichichni nauky: problemy i zdobutky*, 10, 232–248 (ukr).
15. Tsyhanenko, H. V., & Kukharuk, O. Yu. (2016). Sotsialno-psikhologichne osmyslennia konfliktiv mizh tsyvil'nymy i viiskovymy u khodi hrupovoi vziaemodii [Socio-psychological comprehension of conflicts between civil and military during the group interaction]. *Problemy politychnoi psikhologii*, 4 (18), 24–39 (ukr).
16. Korobanova, O. L. (2017). Osoblyvosti rol'ovoi komunikatsii v novostvorenykh hrupakh [Peculiarities of role communication in newly formed groups]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psikhologii*, 39 (42), 145–159 (ukr).
17. Pletka, O. T. (2017). Feminnost i maskulinnost v otsenke gendernykh roley [Femininity and masculinity in assessing gender roles]. In *International Scientific Conference "Topical Issues of Science and Education" (July 17, 2017, Warsaw, Poland)*, 6, 36–42 (rus).